

Don Ihde'nin Postfenomenolojik Teknoloji Yaklaşımında Ontolojik, Etik ve Sosyopolitik Sınırların Yeniden Değerlendirilmesi*

Reassessing the Ontological, Ethical, and Sociopolitical Boundaries in Don Ihde's Postphenomenological Approach to Technology

Alp Eren Erbay¹

Celalettin Aktaş²

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş tarihi/Received:
16.03.2026

Son revizyon teslimi/Last revision
received:
29.04.2026

Kabul tarihi/Accepted:
15.05.2026

Yayın tarihi/Published:
31.05.2026

Atıf/Citation:

Erbay, A. E. & Aktaş, C. (2026). Don Ihde'nin postfenomenolojik teknoloji yaklaşımında ontolojik, etik ve sosyopolitik sınırların yeniden değerlendirilmesi. *TAM Akademi Dergisi*, 5(1), 98-113.
<https://doi.org/10.58239/tamde.2026.01.006.x>

DOI:

10.58239/tamde.2026.01.006.x

ÖZ

Bu çalışma, teknolojiyi insan deneyiminin ayrılmaz bir dolayımı olarak konumlandıran postfenomenolojik yaklaşımın kavramsal sınırlarını, yaklaşıma yöneltilebilir eleştiriler ışığında sorunsallaştırmayı amaçlamaktadır. Don Ihde'nin temellerini attığı düşünsel çerçevenin özgün bir yeniden değerlendirmesini sunan çalışmada, argüman analizi ve diyalektik sentez yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda, Ihde'nin postfenomenolojiye dair temel kavramları ve insan-dünya etkileşimindeki ilişki tipolojileri; Donna Haraway'ın ontolojik, Peter-Paul Verbeek'in etik ve Andrew Feenberg'in sosyopolitik itirazlarıyla diyalektik bir etkileşime sokulmuştur. Analizler sonucunda Ihde'nin insanın konumunu teknolojik nesnelere karşısında eşit tutmadığı, bu asimetric tutumun da onun aşmaya çalıştığı özne-nesne ikiliğini örtük biçimde yeniden ürettiği görülmüştür. Etik düzlemde ise Verbeek'in müdahalesiyle teknolojilerin ahlaki dolayımdayıcılar olarak konumlandırıldığı ve postfenomenoloji yaklaşımının, etik failiği salt insan bilinciyle sınırlandırmayan normatif bir genişlemeye ulaştığı tespit edilmiştir. Sosyopolitik bağlamda ise Feenberg'in edilgen beden eleştirisi üzerinden, yaklaşımın makro düzeydeki kurumsal çözümlenmelerde yapısal olarak yetersiz kaldığı saptanmıştır. Sonuç itibarıyla postfenomenolojinin güçlü bir analitik dil sunmakla birlikte; insan ve makine arasındaki hiyerarşiyi koruma çabasında felsefi bir açmaz, etik düzlemde ahlaki failik sınırlarında bir genişleme ve sosyopolitik çözümlenmelerde makro düzeyde yetersizlikler barındırdığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Postfenomenoloji, Don Ihde, Teknolojik Dolayım, İnsan-Teknoloji İlişkileri, Teknoloji Felsefesi

* Bu çalışma yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Öğr. Gör., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, aerbay@ticaret.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7424-759X

² Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Medya ve İletişim Bölümü, caktas@ticaret.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5460-887X

ABSTRACT

This study problematizes the conceptual boundaries of the postphenomenological approach, which positions technology as an integral mediation of human experience. Employing philosophical argument analysis and dialectical synthesis, the study presents an original re-evaluation of Don Ihde's intellectual framework. Accordingly, Ihde's foundational concepts are brought into a dialectical engagement with the ontological objections of Donna Haraway, the ethical critiques of Peter-Paul Verbeek, and the sociopolitical interventions of Andrew Feenberg. The analyses reveal that Ihde's asymmetrical stance—denying equal standing to humans and technological objects—implicitly reproduces the subject-object dichotomy he sought to overcome. On the ethical plane, however, Verbeek's intervention positions technologies as moral mediators, leading to a normative expansion that extends ethical agency beyond human consciousness. In the sociopolitical context, drawing on Feenberg's critique of the passive body, the approach is structurally inadequate for macro-level institutional analyses. Ultimately, despite offering a robust analytical language, postphenomenology harbors a philosophical impasse in its effort to preserve the human-machine hierarchy, an expansion in the boundaries of moral agency on the ethical plane, and macro-level inadequacies in sociopolitical analyses.

Keywords: Postphenomenology, Don Ihde, Technological Mediation, Human–Technology Relations, Philosophy of Technology

Extended Abstract

This study aims to problematize the conceptual boundaries of the postphenomenological approach, which positions technology as an inseparable mediation of human experience, in light of contemporary philosophical critiques. While technology was historically viewed as a neutral tool, it has transformed into a constitutive element that deeply structures how humans perceive, experience, and make sense of the world. Addressing the inadequacies of both instrumentalist and deterministic perspectives, Don Ihde's postphenomenological framework offers a pragmatic lens by reconstructing intentionality as a technological mediation, transforming the human-world relationship into an active practice. Despite its theoretical potential, the postphenomenological approach has been the subject of very limited studies in the accessible Turkish literature within the philosophy of technology and communication studies. Therefore, this research seeks to fill this analytical gap by systematically re-evaluating the foundational boundaries and conceptual assumptions of Ihde's framework rather than merely presenting it as an application method.

Methodologically, the study employs philosophical argument analysis and dialectical synthesis. Initially, Ihde's fundamental premises and his human-technology relationship typologies—specifically embodiment, hermeneutic, alterity, and background relations—are subjected to argument analysis to understand how technology shapes existential practice. Subsequently, this theoretical framework is dialectically engaged with the ontological objections of Donna Haraway, the ethical interventions of Peter-Paul Verbeek, and the sociopolitical critiques of Andrew Feenberg. By bringing these theses and antitheses into dialectical tension, the study tests the conceptual flexibility and limitations of postphenomenology, revealing that its boundaries become visible primarily through external critical interventions rather than its internal architecture.

The dialectical analysis yields three primary findings regarding the approach's limitations and expansions. First, in the ontological domain, Donna Haraway's concept of "implosion" challenges Ihde's use of the "interface" metaphor, revealing that Ihde implicitly preserves the subject-object duality he initially sought to overcome. Although Ihde accepts a relational ontology, he rejects a radical symmetry between humans and non-human entities, maintaining a hierarchical asymmetry that leads to a philosophical dilemma regarding how an independent subject can be assumed if entities gain their identities solely through interaction. Second, regarding ethical boundaries, Peter-Paul Verbeek argues that technological objects possess implicit scripts and act as moral agents within a distributed, hybrid network. Through this dialectical engagement, it is established that technologies are positioned as moral mediators, leading the approach to a normative expansion that no longer restricts ethical agency solely to human consciousness. Third, in the sociopolitical context, Andrew Feenberg critiques Ihde's focus on the active, acting body, drawing attention to the "dependent body" and the passive objectification of individuals within technological and institutional power structures. The inclusion of this passive dynamic shifts the approach from a micro-level theory of perception to a broader sociopolitical inquiry.

In conclusion, the study determines that while postphenomenology continues to offer a powerful analytical language for understanding human-technology relations beyond instrumentalist or determinist views, it harbors unresolved structural tensions. These include an ontological dilemma in its effort to preserve the human-machine hierarchy, an expansion in the boundaries of moral agency on the ethical plane, and macro-level inadequacies in conducting sociopolitical analyses, which require external critical frameworks to resolve.

Giriş

İnsanın tarih boyunca ayrılmaz bir yol arkadaşı konumundaki teknoloji, yüzyıllar boyunca gündelik yaşamı kolaylaştıran ve insanın fiziksel sınırlarını aşmasına yardım eden nötr bir araç olarak kavranmıştır. Ancak günümüzün karmaşık yapısında teknoloji, sadece bir araç olmanın çok ötesine geçmiş; dünyayı algılama, deneyimleme ve anlamlandırma biçimlerimizi derinden yapılandıran kurucu bir unsura dönüşmüştür (Hayles, 1999, s. 289; Latour, 2005, s. 44-46; McLuhan, 1964, s. 7; Virilio, 1994, s. 22-23). Bu dönüşüm yalnızca teknolojinin işlevsel kapasitesinin artmasını değil, insanın dünyayla kurduğu ilişkinin epistemolojik ve fenomenolojik düzeyde teknoloji aracılığıyla yeniden örgütlenmesini ifade etmektedir.

İşte bu noktada Don Ihde, insan ve teknoloji arasındaki çok katmanlı etkileşimi salt araçsalcı ya da deterministik yaklaşımlarla açıklamanın yetersiz kaldığını savunmaktadır (Ihde, 1990, s. 140). Bu tıkanıklığa bir yanıt olarak Ihde'nin temellerini attığı postfenomenolojik yaklaşım (Ihde, 2020, s. 26), teknolojiyi insan deneyiminin ayrılmaz bir dolayımı olarak konumlandırarak alana yeni ve pragmatik bir pencere açmaktadır. Geleneksel fenomenolojinin soyut ve teknolojinin gündelik doğasını göz ardı eden yapısından uzaklaşan Ihde, niyetlilik kavramını teknolojik bir dolayım olarak yeniden inşa etmektedir. İnsanın dünyaya doğrudan değil, ancak teknolojiler aracılığıyla yöneldiğini vurgulayan bu yaklaşım, dünyayla kurulan ilişkinin sadece zihinsel bir temsil olmaktan çıkıp, eylem halindeki bir pratiğe, yani praksise dönüştüğünü savunmaktadır (Ihde, 2018, s. viii-ix). Böylece Ihde, teknolojik dolayım aracılığıyla algılanan dünyanın insan deneyiminde nasıl somutlaştığını açıkça ortaya koymaktadır.

Ihde'nin inşa ettiği teorik çerçevenin kökenleri, fenomenolojiye uzanmaktadır. Fenomenoloji, dünyayı açıklamaktan ziyade betimlemeye odaklanır; bu anlayışta bilginin ve nesnelere nesnel ve sabit

özellikleri yoktur; bunlar ancak varoluşsal deneyim anlarında belirginleşir. Postfenomenoloji, hakikati bağlamda arayan bu yorumsamacı anlayışı miras almakla birlikte, öncelikle yönünü teknolojiye çevirerek fenomenolojiden ayrılmaktadır (Flores, 2014, s. 2-4). Bu ayrışmanın ve postfenomenolojik eleştirilerin başlangıç noktasını ise geleneksel fenomenolojinin teknolojiye dair kurduğu özcü yaklaşım oluşturur. Örneğin klasik fenomenolojinin önemli ismi Martin Heidegger, teknolojinin özünü tüm farklı teknolojileri kapsayacak şekilde tek boyutlu olarak ele alır; ancak bu özcü bakış açısı teknolojinin insanla kurduğu ilişkide gerçekte ne yaptığına odaklanmayı zorlaştırır. Oysa postfenomenolojide teknoloji devasa tek bir nesne olarak ele alınmamakta, insan ve dünyası arasındaki ilişkiye pratik olarak dolayım eden, bağlamına göre birden fazla kimliğe ve işleve bürünebilen bir yapı olarak incelenmektedir (Zwier, Blok, & Lemmens, 2016, s. 317-320). Böylece postfenomenoloji teknolojiyle iç içe geçmiş günümüz insanının dünyayı anlamlandırması için de önemli bir teorik açılım sağlamaktadır; çünkü yaşamın hemen her alanına nüfuz eden teknolojinin dışarıda bırakıldığı bir analizin, çağdaş insanın dünyayla kurduğu ilişkiyi bütünüyle kavramada eksik kalma riski bulunmaktadır.

Postfenomenolojinin insan-teknoloji ilişkilerini somut bağlamlar üzerinden okumaya imkan tanıyan bu teorik potansiyeline ve uluslararası alandaki zengin tartışmalara¹ rağmen, teknoloji felsefesi ve iletişim çalışmaları ekseninde ulaşılabilen Türkçe literatür incelendiğinde postfenomenolojik yaklaşımın henüz oldukça sınırlı sayıda çalışmaya konu olduğu görülmektedir. Bu alandaki yazarlardan Umut (2020), postfenomenolojiyi bilim ve teknoloji çalışmaları için esnek bir yöntem rehberi olarak konumlandırmakta ve yaklaşımın pratik, metodolojik işlevselliğine odaklanmaktadır. Öte yandan Ihde'nin "Tekniklerin Fenomenolojisi" başlıklı kitap bölümü, Ümitcan Öngören tarafından yapılan salt bir çeviri makalesi aracılığıyla Türkçe literatüre kazandırılmıştır. Yazıcı Yakın (2020) ise kaleme aldığı editoryal sunuş yazısında, postfenomenolojiyi Dördüncü Endüstri Devrimi ve pazarlama dili ekseninde ele almaktadır. Ancak bu metin formatı itibarıyla, yaklaşımın sınırlarını sorunsallaştırmaktan çok güncel kullanım alanlarına dair bir çerçeve çizmektedir. Böylece Ihde'nin düşünsel yaklaşımını Haraway, Verbeek ve Feenberg eksenindeki ontolojik, etik ve sosyopolitik eleştiriler üzerinden teorik bir yeniden değerlendirmeye tabi tutan özgün bir çalışmanın eksikliği dikkat çekmektedir.

Bu doğrultuda çalışma, postfenomenolojinin kurucu sınırlarını ve kavramsal varsayımlarını eleştiriler ışığında sorunsallaştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel savı, postfenomenolojinin ontolojik, etik ve sosyopolitik düzlemlerde karşılaştığı sınırlılıkların kuramın kendi iç dinamiklerinden ziyade dışarıdan yöneltilen eleştirel müdahaleler aracılığıyla görünür hale geldiğidir. Bu bağlamda postfenomenolojinin açıklama gücünün hangi noktalarda güçlü olduğu ve hangi alanlarda yetersiz kaldığı, ancak bu dış eleştirel perspektiflerin devreye girmesiyle daha açık biçimde ortaya konulabilmektedir.

Çalışma, felsefi argüman analizi ve diyalektik sentez yöntemiyle kurgulanmıştır. Baggini ve Fosl'un kavramsal çerçevesine (Baggini & Fosl, 2010) göre felsefi argüman analizi, bir düşüncenin öncüllerinden yola çıkarak ulaştığı sonuçların mantıksal çıkarsama sürecini inceler (Baggini & Fosl, 2010, s. 2). Diyalektik yöntem ise, bir tarafın ortaya koyduğu iddiaların, öteki tarafın sunduğu eleştirel analizler ve karşıt savlarla çarpıştırılarak meselenin daha sofistike, rafine ve üst düzey bir kavrayışına ulaşıldığı felsefi bir diyalog sürecidir (Baggini & Fosl, 2010, s. 49-51). Bu metodolojik yapıya sadık

¹ Postfenomenolojik araştırma yaklaşımının Ihde sonrasında farklı ampirik vakalara ve metodolojik tartışmalara nasıl evrildiğine dair kapsalı bir güncel derleme için bkz. (Rosenberger & Verbeek, 2015)

kalınarak çalışmanın ilk aşamasında Don Ihde'nin postfenomenolojik yaklaşımına dair temel öncüller ve ilişki tipolojileri incelenmiştir. İkinci aşamada ise söz konusu kuramsal çerçeve; Donna Haraway, Peter-Paul Verbeek ve Andrew Feenberg'in itirazlarıyla diyalektik bir etkileşime sokulmuştur. Nihayetinde postfenomenolojinin ontolojik, etik ve sosyopolitik sınırları yeniden değerlendirilerek yaklaşımın tartışmalar karşısındaki kavramsal esnekliği ve sınırlılıkları tespit edilmiştir.

1. İnsan-Dünya Etkileşiminde Teknolojik Dolayım ve İlişki Biçimleri

Çağdaş teknoloji felsefesinin önemli figürlerinden ve postfenomenoloji akımının kurucusu Amerikalı filozof Don Ihde, yaklaşımını gündelik yaşamdaki somut teknolojiler üzerine kurmakta ve insan ile teknoloji ilişkisini farklı tipolojilere ayırmaktadır. Bu yöntemdeki amacını, karmaşık ilişkilerin yapısal özelliklerini keşfetmek ve teknolojinin dünyadaki varoluşsal pratiği nasıl şekillendirdiğini somutlaştırmak olarak açıklamaktadır (Ihde, 1990, s. 72). Ona göre insan dünyayı algımlarken teknolojiyle tek ve sabit bir ilişki kurmaz; bu yüzden de “bedenleşme, yorumsamacı, ötekilik ve arka plan ilişkileri” olarak isimlendirdiği dört temel ilişki tipi sunmaktadır. Bu ilişki tiplerini insan, teknoloji ve dünya öğelerinin yer aldığı bir denklem ile formüllemiştir. Teknolojiyle kurulan ilişkide her deneyim biçimi, teknolojik nesnelerin bu denklemin neresinde durduğuna, ne kadar şeffaflaştığına ya da odakta olduğuna göre değişiklik göstermektedir.

Ihde'nin tipolojisindeki ilk ilişki, “bedenlenme ilişkisi (embodiment relation)” olarak ifade edilmektedir. Bu ilişki tipinde teknoloji insanın kendi deneyim alanına katılmakta ve adeta beden bir uzantısı haline gelmektedir. Kişi çevresini dolaysız değil, teknolojinin dolayımıyla deneyimler ve bu süreç, insanın dünyayı algılayışını ve bedensel hislerini dönüştüren bir etkiye sahiptir (Ihde, 1990, s. 72). Bedenlenme ilişkisinin başarılı sayılabilmesi için teknolojinin kendini unutturması gerekmektedir; Ihde bunu teknolojinin şeffaflaşması, saydamlaşması olarak kavramlaştırır. Teleskop ya da gözlük örneklerinde olduğu üzere, bu araçları kullanan kişi gözlem yaparken gözlüğün kendisi saydamlaşır ve sunduğu işlev sanki insanın kendi özelliklerinden kaynaklanıyormuş gibi hissedilir (Ihde, 1990, s. 73). Öte yandan Ihde, teknolojik determinist bir yaklaşımdan kaçınarak, insan bedeninin vazgeçilmez bir başlangıç noktası olduğunun altını çizmektedir. Teknoloji gelişip insan hayatına giderek daha fazla dahil olsa bile, dünyayı yalın ve teknolojisiz beden ile algılama biçimi her zaman için önceliklidir (Ihde, 1990, s. 72-75). Ihde'nin teknolojinin mutlak bir güç ve çözüm olmadığına dair bir başka vurgusu ise, teknolojilerin her deneyimi eşzamanlı olarak hem zenginleştirdiği hem de sınırladığı yönündedir. İnsanların teknolojinin sağladığı işlevlere bir nevi büyülenerek kapılmasının bir körlüğe yol açacağını, olumsuz etkilerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini savunarak (Ihde, 1990, s. 76-78) salt teknoloji indirgemeci bir yaklaşım içinde olmadığını belirtir.

Ihde'nin tanımladığı bir diğer ilişki türü, “yorumsamacı ilişkiler (hermeneutic relations)” olarak kavramlaştırılmıştır. Bu ilişkideki teknolojiler dünyayı sadece algılamayı değil, onu teknolojik bir metin gibi okuyup yorumlamayı gerektirmektedir (Ihde, 1990, s. 80). Bedenlenme ilişkisinde teknoloji aradan çekilip şeffaflaşırken; harita veya termometre gibi yorumsamacı araçlarda algının odak noktası bizzat teknolojinin kendisidir. Örneğin termometreye bakıldığında soğuk bedensel olarak hissedilmez; araç dünyayla ilgili yarı saydam bir referans sunar ve insan bu veriyi okur (Ihde, 1990, s. 81-86). Bu ilişkinin en gelişmiş hali ise dijital teknolojilerdir. Dijital bir fotoğraf makinesi gerçeği doğrudan yansıtmak yerine dünyayı önce sayısal verilere dönüştürür, ardından da kullanıcının okuyabileceği görsel bir formata çevirir (Ihde, 1990, s. 92). Yorumsamacı ilişkiler kurulan teknolojiler, dünyayı yanlış ya da eksik yansıtabilir, Ihde bu durumu opaklık olarak kavramlaştırmaktadır; aracın sunduğu veriyle gerçek dünya

arasındaki bağ kopar ya da belirsiz hale gelirse, ilişki sorunlu hale gelir (Ihde, 1990, s. 85-86). Bu ilişki tipindeki teknolojik araçlar, temsil ettikleri gerçekliğin nasıl yorumlanacağını etkileyen, aktif araçlardır (Ihde, 1990, s. 83). Yorumsamacı araçlar, insan ile dünya arasına girerek algıyı bedensel bir hissetme halinden ziyade, teknolojinin dilini çözmeyi gerektiren bilişsel bir okuma eylemine dönüştürmektedir.

Teknolojiyle kurulan bedenlenme ve yorumsamacı türündeki ilişkiler birbirinden tamamen bağımsız değildir, aralarında melez geçişler bulunur. Ihde bu karmaşık yapıyı yatay ve dikey yönelim ifadeleriyle anlatmaktadır (Ihde, 1990, s. 90): Zaten var olan görme algısını güçlendiren teleskop yatay bir etki yaratırken, algıyı doğrudan dönüştürerek çıplak gözden farklı bir gerçeklik sunan polarize gözlükler dikey bir etki yaratmaktadır. Yani yatay yönelim mevcut algıyı büyütürken, dikey yönelim bu algının yapısını dönüştürerek sürece yeni anlamlar eklemektedir.

İnsan ve teknoloji etkileşimindeki üçüncü aşama olan “ötekilik ilişkileri (alterity relations)”, teknolojinin bir uzantı veya okunacak bir metin olmaktan çıkıp, insanın muhatap aldığı başlı başına bir “öteki” konumuna gelmesidir. Ihde bu durumu, insanların cansız nesnelere insani özellikler yükleme (antropomorfizm) eğilimiyle açıklamaktadır (Ihde, 1990, s. 97-98). İnsanların arabalarıyla duygusal bir bağ kurması veya yapay zekayı zeki bir insan gibi görmesi, teknolojinin adeta bir öteki olduğu örneklerdir. Bu noktada teknoloji sadece işe yarayan bir alet olmaktan çıkar ve bireyin ana odak noktası haline gelir; dış dünya ise sadece bir arka plana dönüşür (Ihde, 1990, s. 107). Bu ilişki biçiminde teknolojik nesne, dünyayı deneyimlemenin bir vasıtası olmak yerine bizzat deneyimin kendisine dönüşerek adeta kısmi bir canlı statüsü edinmektedir.

İnsan ve teknoloji arasındaki bu üç farklı deneyim, bazen tek bir cihazda iç içe geçebilir; Ihde bu duruma örnek olarak video oyunlarını işaret etmektedir (Ihde, 1990, s. 100): Oyun kumandası bedeninin bir uzantısı (bedenlenme), oyunun sunduğu dünya okunacak bir metin (yorumsamacı) ve oyunun kendisi muhatap alınan dijital bir rakip (ötekilik) olarak insanla ilişki kurmaktadır.

Ihde'nin dördüncü kategorisi olan “arka plan ilişkileri (background relations)”, ısıtma veya altyapı sistemleri gibi doğrudan dikkat gerektirmeden arka planda çalışan teknolojileri kapsamaktadır. Ihde'nin “teknolojik doku” adını verdiği bu yapı insanın çevresini sarar ve bu araçların varlığı ancak bozulduklarında veya yokluklarında fark edilir (Ihde, 1990, s. 108-109). Bu durumun en uç noktası ise “teknolojik koza” kavramıyla ifade edilir. Bu kavram, modern insanın dış dünyadan kopuk, kapalı ve otonom bir yaşam alanı kurmasını ifade etmektedir (Ihde, 1990, s. 110-111). Bireylerin etrafını saran bu kozaya bağımlılığı o kadar yüksektir ki, sistemler çöktüğünde insanın ne kadar kırılğan ve savunmasız olduğu açıkça ortaya çıkar.

İnsan ve makine etkileşiminin sınırlarını belirleyen temel ilişki biçimlerinin ilk üçü, Ihde tarafından formüllerle somutlaştırılmıştır (Ihde, 1990, s. 107). Dördüncü ilişki tipi olan arka plan ilişkileri ise, Ihde'nin formülizasyonunu kullanan Peter Paul Verbeek tarafından formülleştirilmiştir (Verbeek, 2005, s. 128). Söz konusu formüller Tablo 1'de görülebilir. Bu formüllerdeki oklar insanın yönelimini; parantezler birleşen, iç içe geçen unsurları; tire işaretleri ise etkileşim, illişi anlamlarını içermektedir.

Tablo 1: Don Ihde ve Peter Paul Verbeek'in İnsan ve Teknoloji İlişkileri Tipleri Formülleri

İlişki Tipi	Formül	Açıklama
Bedenlenme ilişkileri	(İnsan – Teknoloji) → Dünya	Teknoloji şeffaflaşır ve adeta bedeninin bir uzantısı olur. İnsan ve teknoloji tek bir eylemde birleşir, odak noktası doğrudan dış dünyadır.
Yorumsamacı ilişkiler	İnsan → (Teknoloji – Dünya)	Teknoloji şeffaflaşmaz, tam aksine algının merkezindedir. İnsan dünyayı doğrudan değil, teknolojinin sunduğu verileri (metni) okuyarak anlar.
Ötekilik ilişkileri	İnsan → Teknoloji (– Dünya)	Dünya tamamen arka planda kalır. İnsan dünyadan koparak doğrudan teknolojinin kendisine odaklanır ve onu bir öteki olarak muhatap alır.
Arka Plan ilişkileri	İnsan → (Teknoloji / Dünya)	Teknolojiye doğrudan odaklanılmaz. Teknoloji tıpkı çalışan bir klima veya buzdolabı gibi arka planda kalarak insanın içinde bulunduğu çevreyi şekillendirir.

Ihde'nin kurduğu bu güçlü kavramsal çerçeve, teknolojinin tüm boyutlarını kapsamakta yetersiz kaldığı yönünde çeşitli eleştirilere konu olmuştur. Bu çalışmanın sonraki bölümünde bu çerçevenin sınırları; Donna Haraway'ın ontolojik, Peter-Paul Verbeek'in ahlaki ve Andrew Feenberg'in sosyopolitik eksenindeki eleştirileri merkeze alınarak tartışmaya açılacaktır.

2. Postfenomenolojinin Sınırları: Ontolojik, Etik ve Sosyopolitik Eleştiriler

Don Ihde, "Instrumental Realism (1991)" adlı eserinde tarihsel olarak birbirinden kopuk ilerleyen bilim felsefesi ile teknoloji felsefesini bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Burada teknolojinin bilimsel pratik içindeki kurucu rolünü analiz ederken, modern bilimi eski bilimden ayıran en önemli unsurun teknolojik araçlar olduğunu öne sürmektedir. Ona göre bilimsel gözlem nötr ve doğrudan değil, bu araçlar aracılığıyla dolayımlanmış bir deneyimdir. Böylece Ihde, bilimsel bilginin üretim sürecini fenomenolojiden köken alan bir praksis algısıyla yeniden yorumlayarak araçsal realizm kavramını düşünmeyi önermektedir (Ihde, 1991, s. ix-xii). Bu düşüncelerde teknoloji yani bilimsel araçlar dünyanın algılanmasını ve pratik eylemleri doğrudan şekillendiren temel unsurlardır; Ihde bu araçları dünyaya dolaylı bir erişim sağlayan "arayüz" olarak tanımlamaktadır (Ihde, 1991, s. 96-97).

Ihde'nin teknolojiyi dünyaya erişim sağlayan bir aracı olarak konumlandıran bu yaklaşımı, Posthümanizmin önde gelen isimlerinden Donna Haraway tarafından eleştirilmiştir çünkü Haraway, Ihde'nin başvurduğu arayüz kavramını yetersiz bulmaktadır. Ona göre arayüz kelimesi, örneğin parmak ucu ve telefon ekranı gibi yüzeylerin basitçe yan yana gelmesini çağrıştırır ve teknolojiyi şeffaf, tarafsız bir pencere konumuna indirger. Yani bu metafor insan ile teknolojiyi önce birbirinden bağımsız iki varlık olarak kurar ve ardından bunların bir temas noktasında buluştuğunu ima eder. Haraway arayüz yerine insanların, makinelerin ve hayvanların karmaşık, hareketli ve maddi bir şekilde birbirine kenetlendiği "içe katlanma" kavramını önermektedir (Haraway, 2006, s. 175-176). Bu noktada Haraway'ın varlıkların ontolojik sınırlarıyla ilgili bir eleştiride bulunduğu görülmektedir. Ihde her ne kadar teknolojinin insanın dünyayı algılayışında kurucu bir unsur olduğunu kabul etse de en nihayetinde insan, araç ve dünya kavramlarının sınırları hala mevcuttur. Oysa Haraway'ın içe katlanma kavramı; insan, hayvan ve teknolojinin etkileşimden önce tamamlanmış, bağımsız varlıklar olmadığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla Haraway, posthümanist anlayışın insan ve insan olmayan varlıkların sınırlarının bulanıklaştığı argümanından yola çıkarak ontolojik bir melezleşmeye işaret etmektedir.

Haraway söz konusu melezleşme argümanını somutlaştırmak ve arayüz yanılışmasını kırmak için, bilimsel keşifler maksadıyla hayvanların üzerine yerleştirilen kameraları örnek vermektedir (Haraway, 2006, s. 176). Bu araştırmalarda Ihde'nin varsayabileceği gibi süreci sadece araştırmacı ve onun kullandığı teknolojik cihaz belirlememektedir; o teknolojiyi taşıyan hayvanın bedeni ve çevresel koşullar da eyleme yön vermektedir. Zira kambur balinalar üzerine yerleştirilen kameralarla yapılan araştırmalarda, hayvanların beden hareketleri ve okyanusun kaotik yapısı sebebiyle baştaki onlarca deneme bir sonuç vermemiştir; beklenen bilimsel veri ancak hayvanın eylemi ve teknolojinin uyumu sağlandığında yakalanmıştır (Haraway, 2006, s. 184). Bu somut örneğin de gösterdiği üzere insanın niyeti, teknolojinin dolayımı ve hayvan ile doğanın uyumu çok boyutlu bir ağ kurmaktadır.

Sonuç olarak posthümanizmden beslenen yaklaşımıyla Haraway, Ihde'yi, insan, makine ve doğa ilişkilerini yeterince bütüncül ve yatay bir düzlemde okuyamamakla eleştirmektedir. Ona göre Ihde'nin kurduğu zemin, insanı merkeze alan ve aktif failliği insan dışı varlıklara ancak sınırlı biçimde açan bir perspektif sunmaktadır. Haraway'ın arayüz yerine içe katlanma kavramı, insan, makine ve doğayı sürekli birbirini şekillendiren bütün olarak ele alınması gerektiğini öneren, ontolojik bir düzeltme girişimi olarak yorumlanabilir.

Ihde'nin yaklaşımına yönelik bir diğer temel itiraz, çağdaş teknoloji felsefesi ve postfenomenolojinin önde gelen isimlerinden Hollandalı düşünür Peter-Paul Verbeek'ten gelmiştir. Verbeek, düşüncelerinde Ihde'nin postfenomenolojik ve teknolojik dolayımına yaklaşımını temel alsada, Ihde'nin analizlerini ağırlıklı olarak betimleyici düzeyde bulmaktadır. Verbeek'e göre teknolojinin insan deneyimini ve gerçeklik algısını nasıl dönüştürdüğünü analiz etmenin yanı sıra, bu durumun neyin doğru, neyin yanlış olduğunu belirleyen normatif bir etik zemine taşınması da gerekmektedir (Verbeek, 2006, s. 119). Dolayısıyla Verbeek'in asıl amacı, Ihde'yi reddetmek değil; onun kurduğu teorik iskeleti alıp, yazarın kendi eserlerinde ihmal ettiği bir alana, yani ahlak felsefesine doğru genişletmek olarak yorumlanabilir.

Verbeek bu etik genişlemeyi yaparken, ahlaki salt insan niyetinden çıkarıp insan ve teknoloji birlikteliğinde arayan yaklaşımını teorik olarak temellendirmek için Bruno Latour'dan ilham almaktadır. Latour'un Aktör-Ağ Teorisine göre eylemlilik, yalnızca bilinçli insan özneye ait bir ayrıcalık değil; insan ve insan-olmayan varlıkların oluşturduğu hibrit ağlara dağılmış bir kapasitedir (Latour, 2005, s. 44-46). Bir kapı kilidi gibi basit bir araçtan, algoritmalar gibi gelişmiş teknolojilere kadar pek çok insan olmayan varlık, insanın eylemini mümkün kılabilir, güçlendirebilir ya da eyleme engel olabilir (Latour, 2005, s. 71-72). Verbeek, Latour'un bu "dağıtılmış faillik" düşüncesini postfenomenolojiye entegre ederek nesnelere ahlaki araçlar statüsüne yükseltmektedir. Ona göre teknolojiler insanın önceden belirlenmiş niyetlerini hayata geçirdiği nötr araçlar değil; insan eylemlerini, algılarını ve kararlarını belirli yönlere doğru yönlendiren ve pasif olmayan araçlardır (Verbeek, 2011, s. 53-54). Teknolojik nesnelere kullanıcılarına belirli eylemleri reçete eden veya öngören örtük "senaryolara" sahiptir ve bu durum, ahlaki failliğin sadece insanlara özgü kalamayacağını, aksine insanlar ve teknolojiler arasında dağıtıldığını göstermektedir (Verbeek, 2011, s. 38). Böylece Verbeek, Ihde'nin kuramında merkeze alınan tekil ve ayrıcalıklı insan niyetliliğini sarsarak; ahlaki eylemin yükünü teknolojik nesnelere paylaşan hibrit bir fail anlayışını işaret etmektedir.

Ahlaki aracılık ve nesnelere içkin senaryo kavramlarının pratikteki karşılığını tıbbi ultrason cihazı üzerinden tartışan Verbeek'e göre bu teknoloji, fetüsü basitçe ekrana yansıtan şeffaf bir pencere

değildir. Aksine, doğmamış bebeğin tecrübe edilme biçimine aktif olarak müdahale etmektedir. Ultrason canlıyı tıbbi normların süzgecinden geçirip potansiyel bir teşhis nesnesine dönüştürürken; ebeveynleri de bu yeni tıbbi gerçeklik karşısında çocuğun yaşamına dair ağır ahlaki seçimler yapmak zorunda kalan öznel konumuna itmektedir (Verbeek, 2011, s. 16). Böylece cihaz salt bir veri sunmakla kalmayıp neyin sağlıklı veya kabul edilebilir olduğuna dair normatif bir çerçeve dayatarak ahlaki eylemin sınırlarını üretmektedir.

Verbeek'in Ihde'ye yönelttiği eleştiriler, fenomenolojik bir teorinin eksik kalan etik ayağını tamamlayan basit bir eklenti olmanın ötesine geçerek; Ihde'nin insan merkezli failik anlayışı ile ahlaki dolayım kavramı arasında teorik gerilim yaratmaktadır. Ihde, teknolojik araçları insanın dünyayı okuma ve deneyimleme kapasitesini dönüştüren dolayımdayıcılar olarak sınırlandırırken; Verbeek bu araçları dünyanın nasıl yaşanması ve hangi değerlerle yargılanması gerektiğini dikte eden normatif aktörler statüsüne yükseltmiştir. Ihde'nin çerçevesinde insan, algısı teknolojiyle ne kadar değişirse değişsin, nihai ahlaki kararı veren bir özne olarak kalmaktadır. Oysa Verbeek, nesnelere gerçekçi inşa etme gücündeki o örtük gücünü açığa çıkararak ahlaki insan zihninin tekelden çıkarmakta; böylece ahlaki eylemin merkezine tekil insan bilincini değil, insan-makine hibrit ağını yerleştirerek yaklaşım içinde postfenomenolojik özne tasarımını dönüşüme zorlamaktadır.

Öte yandan Verbeek, nesnelere dünyayı ve ahlaki kurmadaki bu derin etkilerini göz önünde bulundurarak, Ihde'nin insanın teknolojiyle kurduğu mevcut ilişki tiplerinin yetersiz kaldığını öne sürmektedir. Bu doğrultuda, Ihde'nin denklem ve formülizasyon tekniğini kullanarak "kompozit" (Verbeek, 2011, s. 142-143) ve "siborg" ilişkiler (Verbeek, 2011, s. 144-145) gibi insan-makine sınırlarının bulanıklaştığı yeni modeller önermektedir. Söz konusu modelleri Tablo 2'de görmek mümkündür.

Tablo 2: Peter Paul Verbeek'in İnsan ve Teknoloji İlişkilerine Dair Eklediği Modeller

İlişki Tipi	Formül	Açıklama
Kompozit ilişkiler	İnsan → (Teknoloji → Dünya)	Teknoloji dünyayı sadece tercüme etmez, kendi niyetliliğini de devreye sokar. İnsan doğrudan dünyaya değil, teknolojinin dünyayı nasıl yorumladığına ve şekillendirdiğine yönelir.
Siborg ilişkileri	(İnsan/Teknoloji) → Dünya	Teknoloji insan bedeniyle fiziksel olarak birleşerek aradaki sınırları ortadan kaldırır. İnsan ve teknoloji eriyerek, dünyayla etkileşime giren yepyeni ve hibrit bir varlık oluşturur.

Tablo 2'de sunulan bu yeni formüller basit birer eklenti olmanın ötesinde, Ihde'nin yaklaşımına yöneltilen bir ontolojik itirazı temsil etmektedir. Ihde'nin bedenlenme ilişkisinde teknoloji yalnızca şeffaflaşan araçsal bir uzantıyken; Verbeek'in siborg ilişkisinde insan ile teknoloji arasındaki tire işareti yerini eğik çizgiye bırakarak insan ve makine arasındaki ontolojik sınırın eridiği hibrit bir varoluş durumuna işaret etmektedir. Benzer şekilde kompozit ilişkide yer alan çift ok, teknolojinin dünyayı sadece yansıtan yarı saydam bir metin olmadığını; aksine kendi niyetliliğini üreterek dünyaya aktif olarak yönelen bağımsız bir fail olduğunu göstermektedir.

Don Ihde'nin postfenomenolojisine yönelik bir diğer itiraz, eleştirel teknoloji teorisinin önemli isimlerinden Andrew Feenberg'den gelmektedir. Esasen teknolojinin taşıdığı hegemonik kodların ifşasına ve demokratik rasyonelleşme talebine odaklanan Feenberg, Ihde'nin "teknolojinin ancak bir

kullanım bağlamı içinde anlaşılabilirliği" fikrini önemli bir teorik zemin olarak değerlendirmektedir (Feenberg, 2001, s. xiii). Ancak Feenberg'e göre Ihde'nin analizleri, teknolojik araçlarla dünyaya müdahale eden eyleyici, aktif özneye odaklandığı için oldukça tek taraflı kalmaktadır (Feenberg, 2006, s. 189). İnsanın yalnızca eyleyen bir varlık olmadığını, aynı zamanda nesnelere kendi üzerinde eylemde bulunmasına maruz kalan pasif bir boyutu da taşıdığını savunan Feenberg; bu noktada Ihde'nin çerçevesini yetersiz bulmaktadır. Böylece tartışmayı sadece teknolojiyi kullanan aktif bedenden çıkararak; insanın teknoloji karşısındaki edilgen konumuna, toplumsal nesnelere ve en nihayetinde meselenin sosyopolitik boyutlarına doğru genişletmektedir.

Feenberg'in sosyopolitik itirazlarının teorik zeminini tam olarak kavrayabilmek için öncelikle bu eleştirinin kaynağını oluşturan Ihde'nin "Bodies in Technology" eserindeki beden tipolojilerine kısaca değinmek gerekmektedir. Bu beden tiplerinin ilki, Ihde'nin fenomenolojik geleneğe ve Merleau-Ponty'ye dayanarak ifade ettiği birinci bedendir: Bu dünyayı doğrudan algılayan, hareketli, duygusal ve aktif bir dünyada olma halidir (Ihde, 2002, s. xi-xiv). Öte yandan ikinci beden, salt biyolojik bir varlıktan ziyade sosyal ve kültürel olarak inşa edilmiş bir anlam ve deneyim alanıdır (Ihde, 2002, s. xi). İkinci beden, aslında birinci bedenin kültürel anlamlarla şekillendirilmiş hali olarak nitelendirilmektedir. Ihde, her iki bedeni de aşan üçüncü bir boyuttan söz etmektedir; bu da doğrudan teknolojinin kendisidir ve insan bu teknolojilerle en basit düzeyde bedenleşme ilişkisi yaşamaktadır, yani insan dünyayı teknoloji aracılığıyla deneyimlemektedir (Ihde, 2002, s. xi). Ancak Ihde'ye göre teknolojinin bedene nüfuz etmesi yalnızca fiziksel yetilere yapılan mekanik bir eklentiyle sınırlı kalmamaktadır; insanın kim olduğuna dair arzuları ve hayal gücüyle de derinden kesişmektedir. İşte bu kesişim noktası da tekno fantezidir: İnsanın hem birinci hem de ikinci bedeninin teknolojiyle bulunduğu alanlardır. Bu alanda teknoloji, gözlük gibi basit optik araçlarla algıyı düzeltmekten, sanal gerçeklik ve akıllı makineler aracılığıyla bedenin fiziksel sınırlarını aşmaya yönelik ütopyik hayallere kadar uzanan, beden deneyimini kökten dönüştüren aktif bir üçüncü boyut olarak tanımlanmaktadır (Ihde, 2002, s. xii-xiii). Teknolojinin bedensel sınırları aşan bu dönüştürücü kapasitesi, Ihde'nin çerçevesinde nihai olarak "genişletilmiş beden" olgusunu inşa etmektedir.

Bu kategorizasyondan yola çıkan Feenberg, Ihde'nin ikinci beden tanımındaki kültürel inşayı kabul etmekle birlikte, bu inşanın sosyopolitik ilişkilerden bağımsız, salt algısal ve aktif bir özneyi anlatmasını yetersiz bir değerlendirme olarak görür. Bunun üzerine, insanın pasif konumuna değinmek üzere "bağımlı beden" kavramını öne sürer. Bu kavramı temellendirirken; bedensel varoluşumuzun yalnızca dünyaya müdahale eden aktif bir failikten ibaret olmadığını, aynı zamanda ötekilerin ve teknolojik nesnelere eylemlerine maruz kaldığımız edilgen bir boyutu da içerdiğini vurgular (Feenberg, 2006, s. 190). Bu durum, kişinin ötekinin dünyasında bir şeye dönüştüğü bir edilgenlik halidir; birey bu pasiflik içinde kendi araçsallaştırılmış statüsünü bizzat içeriden deneyimlemektedir. Bu teorik çerçevenin somutlaştığı en net örneğin hastanelerdeki tıbbi araçlarda görüldüğünü belirten Feenberg, bir hastanın makinelere bağlandığında artık aktif özne olmaktan çıkıp, bizzat o cihazların üzerinde işlem yaptığı bir nesneye dönüştüğünü belirtmektedir. İşte bu noktada Feenberg'in eleştirisi sosyopolitik bir derinlik kazanmaktadır; zira bu nesnelere sadece fiziksel bir hareketsizlik değildir. Beden devasa bir tıbbi bürokrasinin ve iktidar ilişkilerinin tahakkümü altına girerek pasifleşmiştir. Böylece Ihde'nin teknolojiyi kendi amaçları doğrultusunda kullanan muktedir öznesi yerini sistemin otoritesine tabi olan ve sınırlandırılmış, bağımlı bir özneye bırakmaktadır.

Feenberg, bu pasiflik ve nesneleşme durumunu Ihde'nin genişletilmiş beden olgusu üzerinden gündelik bir sosyolojik düzleme taşımaktadır. Ihde'nin analizlerinde sıklıkla başvurduğu baston veya gözlük gibi teknolojik dolaylılamalar, bedeninin eylem kapasitesini artıran araçsal uzantılar olmalarının yanı sıra; bireyi ötekilerin gözünde toplumsal bir nesne olarak işaretleyen ve örneğin “çalışkan” ya da “kırılgan” olarak tanımlayan pasif süreçlerdir (Feenberg, 2006, s. 191-192). Feenberg'e göre aynı dışsal yargı ve nesneleşme sürecini çevrimiçi iletişim pratiklerde görmek de mümkündür; internet ortamında sanıldığı gibi bedensizleşme gerçekleşmez, aksine yazılı ifadeler insanı bir nevi metinsel bir siborg olarak yeniden bedenselleştirerek ötekinin bakışına ve yargısına sunar (Feenberg, 2006, s. 193).

Sonuç itibarıyla Feenberg'in Ihde'ye yönelttiği bu eleştiri, salt bir kavramsal eksiklik tespiti değil; teknoloji felsefesinin merkezini bireysel algıdan toplumsal ilişkilere ve bireyin nesneleşmesine kaydıran bir müdahale olarak yorumlanabilir. Ihde için teknoloji, öznenin dünyayı nasıl okuduğu ve deneyimlediğiyle ilgili; Feenberg için teknoloji, öznenin toplum tarafından nasıl okunduğu, yargılandığı ve konumlandırıldığıyla ilgilidir. Feenberg postfenomenolojik özneyi dünyayı tek başına deneyimleyen yalıtılmış halinden ayırarak onu teknolojik ağlar, toplumsal algılar ve ötekinin bakışı altında yeniden kurulan, edilgen ve politik bir nesneye dönüştürmektedir.

3. Postfenomenolojik Sınırların Yeniden Değerlendirilmesi: Simetri Problemi ve Bağımlı Beden Genişlemesi

İkinci bölümde ele alınan ontolojik, etik ve sosyopolitik itirazlar, postfenomenolojinin sınırlarını genişletme çabası olarak değerlendirilebilir. Bu bölümde ise söz konusu eleştiriler ışığında Ihde'nin postfenomenolojik yaklaşımının ne ölçüde yeniden yapılandırılabilirliği tartışılmakta; aynı zamanda bu yeniden yapılandırma çabalarının hangi noktalarda kendi içsel gerilimleri ve yapısal sınırlılıklarıyla karşılaştığı incelenmektedir.

Söz konusu yeniden yapılandırmanın bir yönü, insan ve teknoloji arasındaki ontolojik sınırların nerede başlayıp nerede bittiği sorusu ekseninde olmuştur. Donna Haraway'ın vurguladığı ontolojik sınırların yıkılması gerektiğine dair eleştiri, Ihde tarafından “göreceli/ilişkisel ontolojiler” çatısı altında değerlendirilmektedir; Ihde bu kavramla insan, makine ve doğanın yalıtılmış ve sabit özlere sahip olmadığını, aksine tüm bu varlıkların ancak birbirleriyle kurdukları etkileşim ve bağlam içinde karşılıklı olarak ve tarafsız olmayan bir biçimde şekillendiğini vurgulamaktadır (Ihde, 2006, s. 275-276). Böylece Haraway'ın eleştirilerini dikkate alarak teknolojilerin basit bir arayüz ya da dolayım olmaktan çıktığını kabullenmektedir. Haraway ile temelde aynı ontolojik zemini paylaştığını; “*Bir teknolojiyi kullandığım ölçüde, o teknoloji tarafından ben de kullanılırım... Bizler teknolojiler içindeki bedenlerimiz* (Ihde, 2006, s. 276)” sözleriyle ifade etmektedir. Ancak Ihde'nin itirazı, bir çeşit “simetri problemi” yönündedir: Haraway, insan ve insan olmayan varlıklar arasında eyleycilik bakımından tam bir simetri kurmayı ve varlık hiyerarşisini bütünüyle paralel hale getirmeyi hedeflerken; Ihde bu radikal eşitlikçi ontolojiyi reddetmektedir. Ona göre postfenomenolojinin en güçlü yanlarından biri de işte bu ayırt edebilme kapasitesidir. Teknoloji insana derinden nüfuz edip onu dönüştürse de, Ihde'nin postfenomenolojik yaklaşımında insan ile makine arasındaki farklılıkları eriten ve insanı nesneyle eşdeğer bir faile indirgeyen tam simetrik bir anlayışa karşı sınırlar muhafaza edilmektedir. Tam burada, Haraway'ın insan, hayvan ve makine sınırlarını kaldıran radikal posthümanist vizyonu ile postfenomenolojinin analitik çerçevesinin net bir şekilde ayrıştığı görülmektedir.

Bu noktada bu çalışmada metodolojik olarak benimsenen felsefi argüman analizi, şu soruyu kaçınılmaz kılmaktadır: Ihde'nin simetri problemi yönündeki argümanı, Haraway'ın itirazını felsefi

olarak çürütmekte midir; yoksa yalnızca insan merkezli bir sınırı yeniden ilan mı etmektedir? Ihde, insan niyeti ve teknolojinin kaynaştığı çok yönlü ağ yapısını kabul etmekle birlikte, bu kabulü yaklaşımının merkezine taşımaktan imtina etmekte ve insanı merkezde tutmaya devam etmektedir. Ihde bu durumu, "ilişkisel bir ontolojiyi kabul etmenin, varlıklar arasındaki hiyerarşiyi kaldırmak anlamına gelmeyeceği" argümanı ile savunabilir. Ancak burada, çözüme kavuşturulmamış bir gerilim göze çarpmaktadır: varlıklar kimliklerini birbirleriyle kurdukları etkileşim içinde kazanıyorsa, insanın hiyerarşik üstünlüğünü koruma çabası bu etkileşimle nasıl bağdaştırılacaktır? Bu soruyu yanıtlamak adına etkileşimden bağımsız ve ayrıcalıklı bir özne konumuna başvurulması; Ihde'nin temel hedeflerinden biri olan geleneksel özne-nesne ikiliğini aşma iddiasıyla (Ihde, 2018, s. vii) teorik düzeyde çelişme riski barındırmaktadır.

Postfenomenolojik çerçevenin yeniden yapılandırılmasındaki bir diğer eşik, ahlaki failliğin konumlandırılması yönünde olmuştur. Peter-Paul Verbeek'in teknolojilere ahlaki bir statü kazandırma ve postfenomenolojiyi nesnelere ahlaki yönünde genişletme çabası, Ihde tarafından yaklaşımın etik boyutunu derinleştiren bir adım olarak dikkate alınmıştır (Ihde, 2006, s. 275). Ancak tıpkı ontolojik tartışmada olduğu gibi, etik sınırlar konusunda radikal bir simetri problemi olduğunu düşünen Ihde, ahlaki kavramların ve failliğin insan dışı varlıklara tam bir eşitlikte dağıtılması fikrine karşı çıkmaktadır; ona göre ahlaki sorumluluk, rıza ve onam gibi kavramlar doğaları gereği yalnızca bilinçli insan failliğine içkindir (Ihde, 2006, s. 276). Dolayısıyla teknolojik nesnelere ahlaki süreçlere dolayım eden çok güçlü aktörler olsalar da; postfenomenolojinin güncellenmiş yapısında nesnelere, insana eşdeğer ahlaki failer statüsüne yerleştirilmekten ziyade, ahlaki eylemin koşullarını üreten kurucu araçlar olarak sınırlandırılmaktadır.

Böylece iki düşünce arasındaki gerilim şu temel soruda düğümlenmektedir: Eğer teknoloji ahlaki eylemleri bu kadar derinden şekillendiriyorsa, tüm ahlaki sorumluluğu yalnızca insana yüklemek ne kadar tutarlıdır? Bu gerilimden doğan sentez, teknolojileri insanla eşdeğer ahlaki failer yapmak değildir. Aksine, onları ahlaki eylemin koşullarını belirleyen ve bu yüzden etik değerlendirmeye tabi tutulması gereken maddi araçlar olarak konumlandırmaktır. Verbeek'in postfenomenolojiye katkısı tam bu noktada netleşmektedir: Teknolojiler yalnızca işlevleri betimlenen nötr araçlar değildir; ahlaki kararlara yön verdikleri için tasarım ve dağıtım süreçlerinde ciddi bir etik hesap verebilirlik gerektiren normatif aktörlerdir. Bu bakış açısı, Ihde'nin ahlaki sorumluluğu insanda bırakan çerçevesini korurken; Verbeek'in nesnelere ahlaki gücüne dikkat çeken müdahalesini de postfenomenolojiye entegre etmektedir.

Ontolojik ve etik sınırların ardından, postfenomenolojik yaklaşımın yeniden değerlendirildiği üçüncü tartışma eksenini, teknolojinin sosyopolitik boyutları ve bedeninin edilgenliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Feenberg'in, postfenomenolojinin bu politik ve toplumsal yapıları yeterince kapsamadığına yönelik eleştirisi, Ihde tarafından yaklaşımı tamamlayan önemli bir müdahale olarak kabul edilmiştir. Bu diyalog sayesinde Ihde'nin düşünce alanı; yalnızca eyleyen aktif bedeni değil, aynı zamanda yaşlanma, hastalanma veya toplumsal yargılara maruz kalma gibi edilgen durumları da içselleştirecek şekilde genişlemiştir (Ihde, 2006, s. 283-284). Bu görüşler ışığında yalıtılmış, eyleyen ve muktedir özne; teknolojik ağlar ve ötekilerin bakışı altında bir yandan sürekli yeniden kurulan karmaşık ve sosyal bir özneye evrilmiştir.

Fakat tam da bu noktada diyalektik analiz, postfenomenolojinin yapısal bir açmazını görünür kılmaktadır: Ihde'nin yaklaşımının temel argümanlarından biri, beden teknoloji aracılığıyla dünyaya aktif yönelimini ifade eden niyetliliğe sahip olmasıdır. Feenberg'in müdahalesi ise bunun tam aksine; teknik aygıtların ve kurumsal iktidarın dışarıdan özneye doğru yöneldiği pasif bir nesneleşme sürecini, yani bağımlı bedeni merkeze almaktadır. Bedenin hem dünyaya eyleyen hem de tahakküme maruz kalan bu çift yönlü dinamiği bir arada düşünüldüğünde, Ihde'nin bu politik eleştiriyi basit bir kuramsal genişleme olarak kabul etmesi teorik olarak problemliliği gözükmemektedir. Zira bu durum, postfenomenolojinin kendi mevcut mimarisi içinde esas olarak bireysel algı ve deneyimin mikro düzeydeki dönüşümlerini analiz edebildiğinin net göstergesidir. Dolayısıyla sosyopolitik ve kurumsal boyutlara uzanan makro çözümler, postfenomenolojinin içkin imkanlarından ziyade; Feenberg'inki gibi dışarıdan taşınan eleştirel müdahaleler aracılığıyla mümkün hale gelmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Don Ihde'nin postfenomenolojik yaklaşımını salt bir betimleme ya da uygulama rehberi olarak değil; felsefi argüman analizine ve diyalektik bir sınıma sürecine tabi tutulması gereken bir yapı olarak ele almıştır. Bu doğrultuda Ihde'nin postfenomenolojik yaklaşımındaki temel görüşleri ve insan-teknoloji ilişki tipolojileri, Donna Haraway'in ontolojik, Peter-Paul Verbeek'in etik ve Andrew Feenberg'in sosyopolitik itirazlarıyla karşılaştırılmış; her üç eleştirinin postfenomenolojide açtığı düşünsel gerilimler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, Ihde'nin postfenomenolojik yaklaşımının yöneltile eleştiriler karşısında esneklik ve sınır koruma bağlamında bir denge arayışında olduğu görülmüştür. Diyalektik sürecin vardığı ilk sonuç, postfenomenolojinin ontolojik sınırlarına ilişkindir. Haraway'in içe katlanma kavramı, Ihde'nin arayüz metaforunda saklı kalan ve aslında bizzat aşmaya çalıştığı özne-nesne ikiliğini görünür kılmıştır. Ihde ilişkisel bir ontoloji benimsediğini öne sürerek bu eleştiriyi kısmen kabul etmiş; ancak insan ve makine arasındaki tam simetriyi reddederek kendine özgü asimetrik bir ilişkisellik tutumunu sürdürmüştür. Ne var ki bu tutumun, kendi içinde felsefi bir açmaz barındırdığı anlaşılmaktadır: Varlıklar kimliklerini ancak etkileşim içinde kazanıyorsa, insanın hiyerarşik önceliğini korumak, etkileşimden bağımsız bir öznenin varlığını örtük biçimde varsaymayı gerektirmektedir. Bu durum, Ihde'nin postfenomenolojik yaklaşımıyla aşmayı hedeflediği klasik özne-nesne ikiliğinin kurama yeniden dahil edilmesi anlamına gelmektedir.

İkinci sonuç, ahlaki failliğin konumlandırılmasıyla ilgilidir. Verbeek, teknolojilerin ahlaki süreçlere aktif biçimde katıldığını ve bu nedenle normatif değerlendirmeye konu olması gerektiğini savunmaktadır. Bu, Ihde'nin betimleyici çerçevesini etik bir boyuta taşıyan verimli bir genişlemedir. İki düşünür arasındaki asıl gerilim ise şuradadır: Verbeek için ahlaki faillik insan ile teknoloji arasında dağıtılmış hibrit bir kapasiteyken; Ihde için sorumluluk, rıza ve yükümlülük gibi kavramlar yalnızca bilinçli insan failliğine içkindir ve bu sınır korunmalıdır. Bu gerilimden doğan diyalektik sentez, ahlaki sorumluluğu yalıtılmış bir özneye hapsedmenin yetersizliğini ortaya koymuş; teknolojileri ahlaki eylemin kurucu maddi araçları olarak kabul ederek postfenomenolojik etiğin sınırlarını tasarım ve hesap verebilirlik süreçlerini kapsayacak şekilde genişletmiştir.

Üçüncü sonuç ise Feenberg'in müdahalesinden türemektedir. Feenberg'in bağımlı beden kavramında dünyaya aktif olarak yönelen beden, aynı zamanda teknolojik aygıtların, kurumsal yapıların ve toplumsal bakışın üzerine yöneldiği edilgen bir nesneye dönüşebilmektedir. Bu dinamiğin kabulü, postfenomenolojiyi yalnızca bir algı teorisi olmaktan çıkarıp bedenin sosyopolitik olarak nasıl yeniden

üretildiğine dair bir yaklaşım haline taşımaktadır. Ancak tam da burada postfenomenolojinin yapısal bir sınırı açığa çıkmaktadır: Yaklaşım bireysel algı ve deneyimin mikro düzeydeki dönüşümlerini çözümlmek için güçlü araçlar sunmakta; ancak sosyopolitik ve kurumsal boyutlardaki makro çözümler bu yaklaşımın organik bir ürünü olarak değil, dışarıdan taşınan eleştirel müdahaleler sayesinde mümkün hale gelmektedir. Haraway, Verbeek ve Feenberg'in katkıları bu anlamda yalnızca Ihde'yi zenginleştirmemekte; postfenomenolojinin neyi analiz etmeye uygun, neyi analiz etmeye yapısal olarak yetersiz olduğunu da dolaylı biçimde göstermektedir.

Sonuç itibarıyla postfenomenoloji, insan-teknoloji ilişkisini ne salt araçsal ne de determinist bir perspektifle ele almanın ötesinde, güçlü bir analitik dil sunmaya devam etmektedir. Bununla birlikte ontolojik simetriden kaçma çabasında içsel bir gerilim; etik boyutta insan merkezliliği zorunlu kılan normatif bir kısıt ve makro düzeyde yapısal bir çözümlerme yetersizliği barındırmaktadır.

Kaynakça

- Baggini, J., & Fosl, P. S. (2010). *The philosopher's toolkit*. Wiley-Blackwell.
- Feenberg, A. (2001). *Questioning technology*. Routledge.
- Feenberg, A. (2006). Active and passive bodies: Don Ihde's phenomenology of the body. E. Selinger (Dü.) içinde, *Postphenomenology: A critical companion to Ihde* (s. 189-197). State University of New York Press.
- Flores, F. (2014). Postphenomenology vs postpositivism: Don Ihde vs Bruno Latour. *Broken technologies, a postphenomenological approach to anthropology and social sciences* (s. 1-16). Madrid.
- Haraway, D. J. (2006). Crittercam: Compounding eyes in NatureCultures. E. Selinger (Dü.) içinde, *Postphenomenology: A critical companion to Ihde* (s. 175-189). State University of New York Press.
- Hayles, N. K. (1999). *How we became posthuman: Virtual bodies in cybernetics, literature, and informatics*. The University of Chicago Press.
- Ihde, D. (1990). *Technology and the lifeworld: From garden to earth*. Indiana University Press.
- Ihde, D. (1991). *Instrumental realism*. Indiana University Press.
- Ihde, D. (2002). *Bodies in technology*. University of Minnesota Press.
- Ihde, D. (2006). Forty years in the wilderness. E. Selinger (Dü.) içinde, *Postphenomenology: A critical companion to Ihde* (s. 267-291). State University of New York Press.
- Ihde, D. (2018). Foreword. J. Aagard & J. K. Friis (Dü.) içinde, *Postphenomenological methodologies* (s. vii-xi). Lexington Books.
- Ihde, D. (2020). Tekniklerin Fenomenolojisi (U. Öngören, çev.). *ViraVerita E-Dergi*, 12, 26-68. <https://izlik.org/JA97EJ45HT>
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press.
- McLuhan, M. (1964). The medium is the message. *Understanding media: The extensions of man* içinde. McGraw-Hill.
- Rosenberger, R., & Verbeek, P.-P. (Dü.). (2015). *Postphenomenological investigations: Essays on human-technology relations*. Lexington Books.
- Umut, T. N. (2020). STS alanına metodoloji sunan felsefi bir yaklaşım: Postfenomenoloji. A. Turanlı, A. U. Aydınoglu, & M. Şahinol (Dü.) içinde, *Türkiye'de STS: Bilim ve teknoloji çalışmalarına giriş* (s. 189-203). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Verbeek, P. P. (2005). *What things to do*. The Pennsylvania State University Press.
- Verbeek, P. P. (2006). The morality of things: A postphenomenological inquiry. E. Selinger (Dü.) içinde, *Postphenomenology: A critical companion to Ihde* (s. 117-131). State University of New York Press.
- Verbeek, P. P. (2011). *Moralizing technology: Understanding and designing the morality of things*. The University of Chicago Press.
- Virilio, P. (1994). *The vision machine*. British Film Institute.

- Yazıcı Yakın, A. (2020). Editörden: "Sweet dreams are made of this". *ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar*(12), 1-25.
- Zwier, J., Blok, V., & Lemmens, P. (2016). Phenomenology and the empirical turn: A phenomenological analysis of postphenomenology. *Philosophy & Technology*, 29, 313-333. <https://doi.org/10.1007/s13347-016-0221-7>